

## ESEJ O MRAVECH A DUCHU NÁRODŮ

### KAPITOLA LXXXI

#### *Mravy, zvyky, obchod, blahobyt v třináctém a čtrnáctém století*

CHTĚL BYCH OBJASNIT, JAK VYPADALA TEHDEJŠÍ SPOLEČNOST, jak se žilo v rodině, jaká umění se pěstovala, spíše než opakovat všechny ty zvětšelé doklady lidské špatnosti a popisovat všechny pohromy a války, nehodné zájmu historie.

Zdá se mi, že koncem třináctého a začátkem čtrnáctého století se lidé v Itálii přes spoustu svárů a různých začínali vymaňovat z hrubosti, která jako rez pokrývala Evropu po pádu Římské říše. Nepostradatelná umění nikdy nezanikla: řemeslníci a obchodníci, které jejich nenápadnost ochránila před ctižádostivou zuřivostí mocných, jsou jako mravenci, hloubící v tichosti svá obydlí, zatímco se orlové a supi navzájem drásají.

Tato barbarská století přinesla dokonce užitečné vynálezy — výsledky technického nadání, které příroda dává některým lidem zcela nezávisle na filosofii. Tak třeba umění pomáhat zesláblému zraku starců skly, zvanými okuláry, pochází z konce třináctého století. Tento problém vyřešil Alessandro Spina. V téže době jsou už v Itálii známy stroje poháněné silou větru. Mluví o nich Fiamma, který žil ve čtrnáctém století, a před ním není vůbec o nich zmínka; tento zdroj energie však byl už dlouho předtím znám Řekům a Arabům; zmiňují se o něm arabští básníci v sedmém století. Fajáns, který se vyráběl hlavně ve Faenze, nahrazoval porcelán. Lidé už odedávna znali okenní sklo, bylo však velmi vzácné a jeho užívání se považovalo za přepych. Kolem roku 1180 je přinesli Francouzi do Anglie, kde se na ně dívali jako na velikou vzácnost.

Tajemství výroby křišťálových zrcadel znali ve tři-

náctém století jedině Benátčané. V Itálii měli už tehdy nejedny mechanické věžní hodiny; nejslavnější z nich byly v Bologni. Pravý technický div, buzola, byla objevena pouhou náhodou, a lidé neměli ještě dosti široký rozhled, aby objevu náležitě využili. Papír z rozdrcečných a vyvařených hadrů byl vynalezen počátkem čtrnáctého století: padovský dějepisec Cortusius vypráví o jistém Paxovi, jenž založil v Padově první manufakturu na výrobu papíru víc než sto let před vynalezením knihtisku. Tak se pozvolna vžívala užitečná umění, větším dílem zásluhou neznámých vynálezců.

Zbývající část Evropy ani zdaleka neměla taková města, jako byly Benátky, Janov, Bologna, Sienna, Pisa, Florencie; skoro všechny domy ve francouzských, anglických, německých městech měly doškové střechy; ba stejně tomu bylo v méně zámožných městech italských, např. Alessandrii a v Nizze, a proto se jim říkalo slaměná.

Třebaže veliké, ladem ležící plochy byly porostlé hvozdem, lidé se ještě neuměli bránit zimě topením v kamnech, jaká dnes pro užitek i jako okrasa stojí v každém obydlí. Tehdy se sesedla celá rodina uprostřed zakouřené světnice kolem velkého okrouhlého ohniště, z něhož stoupal k otvoru ve stropě sloup dýmu.

Fiamma si ve čtrnáctém století po způsobu nepřítelů soudných autorů stýská, že střídmost a jednoduchost ustoupily přepychu; želí časů Fridricha Barbarossy a Fridricha II., kdy se v hlavním městě Lombardie Miláně jedlo maso jen třikrát týdně. Víno bylo tehdy vzácností, voskové svíčky lidé neznali a lojové platily za přepych. I v nejlepších měšťanských domech, říká, se svítilo jenom vyschlými loučemi; teplé maso se nejedlo častěji než třikrát v týdnu; nenosily se košile plátěné, ale šerkové; dcery nejváženějších měšťanů dostávaly věnem nanejvýš sto livrů. Dnes, dodává, se všechno změnilo: nosí se plátěné prádlo; ženy se odívají v hedvábné látky, protkané někdy i zlatem a stříbrem; mají až dvoutisícová věna a zdobí se dokonce zlatými náušnicemi. Avšak přepych, na nějž tak zehrá, je ještě v leckterém ohledu daleko

od toho, co bohaté a vynalézavé národy dnes považují za nezbytčnost.

V Anglii bylo stolní prádlo velmi vzácné; víno tam prodávali jen v lékárnách jako lék pro žaludek. Všechny menší domy byly sroubeny z hrubých klad, pokrytých jakousi maltou, zvanou lepenice, dveře měly nízké a těsné, okna malá, nepropouštějící téměř žádné světlo. Považovalo se za přepych dát se vozit po bídne vydlážděných rozblácených pařížských ulicích; a to ještě Filip Sličný takový přepych měšťanům zakázal. Známé je nařízení, vydané za Karla VI.: *Nemo audeat dare praeter duo fercula cum potagio* (Ať se nikdo neodváží podat s polévkou více než dva chody).

Stačí uvést jeden doklad, abychom si udělali představu o nedostatku peněz ve Skotsku i v Anglii, jakož i o hrubosti tehdejších mravů, které se říká prostota. V úředních spisech je zaznamenáno, že přijel-li skotský král, poskytoval mu anglický dvůr třicet shillingů, dvánáct chlebů, dvanáct koláčů a třicet lahví vína na den.

U lenních pánů a nejvyšších prelátů bylo možno najít veškerou nádheru v té době známou. Nutně musela promíknout k majitelům velkých latifundií. Biskupové odevládna nejezdili jinak než s velkým množstvím služebníctva a koní. Lateránský koncil svolaný Alexandrem III. v roce 1179 jim vytýká, že se často musely prodávat zlaté a stříbrné kalichy z klášterních kostelů, aby mohli být slavnostně přijati a pohoštěni. Ustanovením tohoto koncilu byl arcibiskupský průvod omezen na padesát koní, biskupský na třicet, průvod kardinálský pak na pětadvacet, neboť kardinál bez biskupského úradu a tedy i bez pozemků, nemohl si dovolit stejný přepych jako biskup. Taková nádherymilovnost prelátů si zasluhovala odsouzení tehdy spíše než dnes, protože mezi velkými a malými, mezi bohatými a chudými nebylo středního stavu. Střední stav, v němž je blahobyť národa, se utvářel až postupem času s rozvojem obchodu a průmyslu. Stříbrné nádoby bylo ve většině měst téměř neznámé. Mussus, lombardský spisovatel ze čtrnáctého století, považuje

stříbrné vidličky, lžíce a šálky za velký přepych. Říká, že otec rodiny, jenž živí devět či deset osob a má dva koně, musí ročně vydat na tři sta zlatých dukátů. To je na nejvyšší dva tisíce dnešních francouzských livrů.

Mnohde v Itálii byly tedy peníze velmi vzácné, a ještě mnohem vzácnější byly ve dvanáctém, třináctém a čtrnáctém století ve Francii. Florentané a Lombardané, kteří jediní vedli obchod ve Francii a v Anglii, židé, jejich dohazovači, byli zvyklí vyždímat z Francouzů a Angličanů dvacet procent běžného ročního úroku z půjčky. Výška úroku je neklamným příznakem všeobecné chudoby.

Král Karel V. nashromáždil jistě bohatství šetrností a moudrým spravováním statků /což byl tehdy největší zdroj královských příjmů/; vybíral Filipem z Valois zavedené daně, které, ač nízké, vyvolaly mezi lidem mnoho nespokojenosti. Kardinál La Grange, jeho ministr, se však příliší obohatil a všechny poklady byly promrhány v cizích zemích: vlastní jmění si kardinál odnesl do Avignonu, královo utržil vévoda z Anjou, Karlov bratr, na nešťastné výpravě do Itálie. Francie vězela v bídě až do posledních let vlády Karla VII.

Jinak tomu bylo v krásných městech italských, kde kvetl obchod: žilo se tam pohodlně a v hojnosti; jen tam bylo možno okusit slasti života. Blahobyť a svoboda tam nakonec daly процitnout génium, tak jako vedly Italy k stařečnosti.

#### KAPITOLA LXXXIII

##### *Osвобоzení, výsady měst, generální stavy*

Ze všeobecné anarchie, ba dokonce z tak mnoha pohrom vzešel v Evropě nedocenitelný statek — svoboda, která pozvolna přivedla k rozkvětu města říšská i tolik měst jiných.

Již dříve jste si všimli, že v počátcích feudální anarchie obývali téměř všechna města spíše nevolníci než měš-

fané, jak tomu je ještě dnes v Polsku, kde jen tři čtyři města mohou držet pozemky a kde obyvatele patří feudálnímu pánu, který vládne nad jejich životem a smrtí. Stejně to bylo v Německu i ve Francii. Císařové začali udělováním svobod četným městům; ta se od třináctého století sdružovala k společné obraně proti loupežným rytířům.

Ve Francii následoval jejich příkladu na svých panstvích Ludvík Tlustý, aby oslabil odbojně feudály. Feudálové sami prodávali svým malým městům svobodu, aby měli čím přispět ke ctí křesťanského rytířstva v Palestíně.

Konečně pak roku 1167 papež Alexandr III. jménem koncilu prohlašuje, že „všichni křesťané mají být zbaveni nevolnictví“. Už pro sám tento výnos by si měly všechny národy vážit jeho památky a jeho jméno by mělo být drahé všem Italům, protože tak usilovně podporoval boj Itálie za svobodu.

Až dlouho potom vydal ve shodě se jmenovaným výnosem král Ludvík Hašteřivý patent, že všichni nevolníci, kteří ještě zbyli ve Francii, mají být osvobozeni, *neboť* — jak říká — *je to království Franků čili svobodných*. Ve skutečnosti se však za tuto svobodu muselo platit; je však vůbec možno koupit ji příliš drahou?

Přesto však se lidé ujímali svého přirozeného práva jen postupně a s velkými obtížemi. Ludvík Hašteřivý nemohl přinutit feudální pány, své vazaly, aby pro poddané na svých panstvích učinil totéž, co dělal on pro své. Sedláci, ba i měšťané zůstali ještě dlouho raby, robotníky připoutanými k hroudě tak, jak je tomu ještě dnes v mnoha německých provinciích. V největších městech francouzských bylo nevolnictví zrušeno až za časů Karla VII. Dobrá věc se prosazuje velmi těžko, neboť v roce 1778, kdy znovu přehlížím tuto kapitolu, je ve Francii ještě několik kantonů, kde je lid otrokem, a — což je stejně strašné jako protismyslné — otrokem mni-  
chů.

✓ Svět krokem pomalým kráčí vsťíc moudrosti.

Před Ludvíkem Hašteřivým povýšili králové do stavu šlechtického některé měšťany. Filip Smělý, syn Ludvíka Svatého, povýšil do stavu šlechtického Raoula řečnického Raoul Zlatník, nikoliv proto, že by to byl řemeslník — takové povýšení by bylo bývalo směšné: byl to strážce královského pokladu; těmto strážcům se dříve říkalo *zlatníci*, jak je tomu až dosud v Londýně, kde se zachovalo mnoho starých francouzských zvyků; Ludvík Svatý nejspíše povýšil na šlechtice též chirurga La Brosse, neboť jej jmenoval svým komořím.

V roce 1301 za Filipa Sličného začali být zváni zastupci měst na generální stavy, které tehdy vystřídaly staré národní sněmy, složené předtím jen ze šlechty a duchovenstva. Třetí stav tu vyslovoval své mínění formou petičí přednášených před sněmem na kolenou. Udržel se zvyk, aby zástupci třetího stavu klečeli na jednom kolenu, když mluvili s králem, a také členové parlamentu, soudci, ba sám kancléř takto poklekl před královským stolcem v parlamentě. Tyto první generální stavy zasedaly, aby se postavily proti požadavkům papeže Bonifáce VIII. Je nutno přiznat, že pro lid bylo špatné, když ve státě měly slovo jen dva stavy: jeden se skládal z lenních pánů, kteří představovali jen pětitisíc část národa; druhý — duchovenstvo, byl ještě daleko méně početný, a jsa ustanoven k posvátnému úkolu, neměl co činit se světskými záležitostmi. Jádro národa do té doby nemělo žádnou váhu. To byla jedna z hlavních příčin, které zavinily upadání francouzského království, protože ochromovaly rozvoj průmyslu. Kdyby jádro národa v Holandsku a Anglii tvořili jen světší a církevní hodnostáři, nebyly by tyto národy pomohly za války v roce 1701 udržovat v Evropě rovnováhu. V republikách, jako byly Benátky a Janov, se lid nikdy nepodílel na vládě, nebyl však nikdy ztrocen. Obyvatelé italských měst se značně lišili od měšťanů severních zemí; ve Francii nebo v Německu náleželi měšťané určitému feudáloví, biskupovi či králi; patřili tudíž jednomu člověku; obyvatele měst italských nepatřili nikomu než republice. Nejstrašnější je,

## O rytířstvu

že ve Francii zůstalo doposavad příliš mnoho nevolníků. Třebaže se Filipovi Sličnému vytýká malá spolehlivost v peněžních záležitostech, pronásledování templářů a snad až přílišná zášť vůči Bonifáci VIII. i jeho památce, přece prokázal národu mnoho dobra, když na francouzské generální stavy povolal třetí stav.

Ke generálním stavům je třeba ještě udělat jednu zásadní poznámku, kterou už měli dávno vyslovit naši historici: že totiž Francie je jedinou zemí na světě, kde duchovenstvo tvoří stav ve státě; všude jinde mají kněží vliv, bohatství, liší se od lidu oděvem, nikde však nejsou právoplatným stavem, národem v národě. Nejsou státním stavem ani v Římě, ani v Cařihradu; papež ani turecký sultán nikdy nesvolávají duchovenstvo, šlechtu a třetí stav. *Ulemá*, turecké duchovenstvo, je sbor velmi obávaný, není však tím, čemu my říkáme stav. V Anglii biskupové zasedají v parlamentu, zasedají tam však jako světší páni a nikoliv jako kněží. V Německu mají biskupové a kněží místo na sněmu, ale pouze jako kurfirťé, knížata nebo hrabata. Toliko ve Francii se říká *duchovenstvo, šlechta a lid*.

Tou dobou v Anglii vznikala dolní sněmovna a od roku 1300 měla již značný vliv. Téměř všude se tudíž začínalo urovnávat chaotické státní zřízení, často pod tlakem právě oněch škod, které všude napáchala přílišná anarchie feudální moci; avšak lid, jemuž se dostalo tolika svobody a tolika práv, nemohl se ještě dlouho vymanit z barbarství, do něhož upadl z otupělosti, zavinné dlouhou porobou. Získal svobodu. Jednalo se s ním lidsky; leč proto nebyl ani zdvořilejší, ani pilnější. Krvávé války s Eduardem III. a Jindřichem V. uvrhly francouzský lid do stavu horšího než otroctví a neulevilo se mu dřív než v posledních letech vlády Karla VII. V Anglii, po uplynutí vlády Jindřicha V., na tom lid nebyl o nic lépe; méně politovánhodný byl jeho osud v Německu v době Václavově a Zikmundově, neboť říšská města byla již mocná.

Vymření rodu burgundského, vláda Ludvíka XI. a předešlým nový způsob válčení zavedený v celé Evropě přispěl k pozvolnému odumírání tak zvaného *rytířstva*, což byla jednak jakási hodnost, jednak jistý druh bratrstva, z jehož někdejší slávy zůstal již jen nepatrný odlesk.

Rytířstvo byla vojenská instituce, která jaksi samovolně vznikla mezi feudálními pány, podobně jako mezi měšťany vznikala bratrstva církevní. Zrodilo se z anarchie a lupičství, které pustošily Evropu za úpadku dynastie Karlovců. Jakmile se vévodové, hrabata, vikomti, vídamové, purkrabí stali svrchovanými pány nad svými zeměmi, začali mezi sebou válčit; a místo velikých armád Karla Martella, Pipina a Karla Velikého byla takřka celá Evropa rozdělena do malých houfů o sedmi či osmi stech mužích, někdy i mnohem menších. Dvě tři města utvořila státěček neustále bojující proti sousedovi. Nebylo spojení mezi provinciemi, nebylo hlavních cest ani bezpečných přechodů pro kupce, a přece se bez nich nelze obejít; každý hradní pán na pocestných vydíral; mnohé hrady na březích řek a v průsmycích nebyly nic než loupežnické pelechy. Lapkové unášeli ženy a obírali kupce.

Ponenáhu se někteří páni sdružovali, aby hájili bezpečnost cest a ochraňovali ženy: zavazovali se k tomu slibem; tato ušlechtilá instituce dostala úže vymezené povinnosti, jakmile se stala záležitostí náboženskou. K sdružování docházelo téměř ve všech provinciích: každý mocnější lenní pán se ucházel o čest stát se rytířem a vstoupit do řádu.

Zhruba v jedenáctém století se vžily náboženské a světské obrady, které jako by dělaly z kandidáta nového člověka: nejedl, zpovídal se, přijímal, strávil jednu noc v plné zbroji; sedával sám u zvláštního stolu, zatímco

dámy a kmotři, kteří ho měli pasovat, jedli u jiného; oděm bílou tunikou, dlel u svého stolku, kde nesměl mluvit, smát se, ba ani jíst. Nazířel se odebral do kostela s mečem, zavěšeným na šíji; kněz mu požehnal; pak poklekl před pánem nebo dámou, která ho měla pasovat na rytíře. Nejpovolnější z účastníků obřadu mu připínal ostruhy, navlékal pancíř, plechovice na paže a stehna, železná rukavice a drátěnou košili zvanou *osníř*. Kmotr, jenž ho pasoval, udeřil ho třikrát plochým mečem do týla ve jménu Boha, svatého Michala a svatého Jiří. Kdykoli od tohoto okamžiku byl rytíř na mši, tasil při evangéliu meč a držel ho vztyčený.

Po obřadu následovaly veliké slavnosti a často turnaje; musel je však zaplatit lid: mocní feudálové ukládali svým poddaným daň ke dni, kdy pasovali své syny na rytíře. Tohoto titulu se dostávalo mladým mužům obvykle v jedenadvaceti letech. Předtím byli pážaty, panoši nebo štítonoši; spříznění pánové si navzájem svěřovali své syny, aby byli vychováni daleko od rodného domu a učili se jako panošové rytířským činnostem.

Za křížáckých výprav nastalo období největšího rozkvětu rytířstva. Lenním pánům, kteří přiváděli vasaly pod své korouhve, se říkalo *rytíři korouhevni*; ne snad že by jim sám rytířský titul dával právo účastnit se tažení pod vlastní korouhvi; nikoliv pasovací obřad, ale pouze moc jim dovolovala vést vojska pod vlastními korouhvemi. Byli korouhevni pány pro svá léna a nikoliv pro své rytířství. Tento titul byl vždy pouze vžitým významem a ne nějakou stanovenou hodností nebo skutečnou státní funkcí: neměl žádného vlivu na formu vlády. Císaře a krále rytíři vůbec nevolili; pasování na rytíře nebylo podmínkou pro přijetí do říšského sněmu, do francouzského parlamentu nebo do španělského stavovského sněmu: udělování v léno, práva soudcovská a práva z léna odvozená, dědictví, zákony, nic podstatného ne souviselo s tímto rytířstvím. V tom se všichni, kdo psali o rytířstvu, mýlili: pod dojmem románů tvrdili, že tato pocta byla nějakým úřadem, zaměstnáním, že existovaly

rytířské zákony. Právo žádného národa však nikdy neznamenalo tyto domnělé zákony; byly to pouhé zvyky. Velkým privilegiem rytířů byla krvavá klání na turnajích: obvykle se nepřipouštělo, aby se páže či panoš potýkal s rytířem.

I králové chtěli být pasováni na rytíře: nebyli však proto ani královější, ani mocnější, chtěli jen svým příkladem povzbudit chrabrost a rytířskost. Ve společnosti se rytířům prokazovaly veliké pocty; tím však též vše končilo.

Význam starého rytířstva poklesl, když král Edvard III. založil podvazkový řád, Filip Dobrotivý, vévoda burgundský, řád zlatého rouna a Ludvík XI. řád svatého Michala, který dnes upadl v takovou nevážnost, ač byl z počátku stejně vážený jako dva prve jmenované.\* Rytířstvo už nemělo své znaky, nemělo ani představeného, který by uděloval pocty a zvláštní výsady. Když králové a velmožové zavedli stálá vojska, přestali korouhevni rytíři existovat; po starém rytířstvu zbylo už jen jméno. I nadále se však považovalo za velkou čest být pasován na rytíře mocným vladařem nebo věhlasným válečníkem. Když feudální pán získal nějakou hodnost, připojoval k ní ještě titul rytířský; a všichni válečníci z povolání si dávali titul panoše.

Vojenské řady rytířské, jako templáři, maltézští rytíři, řád německých rytířů a mnoho jiných, napodobují staré rytířstvo, které spojovalo vojenskou činnost s náboženskými obřady. Tento druh rytířstva byl však zcela odlišný od starého; vznikly z něho vojenské klášterní řady

\* Tento řád se stal odměnou za občanské zásluhy; ale učinilo se všechno možné, aby nevypadal příliš účtyhodně, jako by se někdo bál, aby lidé nemysleli, že talent přináší větší slávu než urození předkové. Až jednou lidé zmoudří, těžko pochopí, proč se dříve přikládala taková důležitost dokladům o šlechtictví, rodokmenům, práci genealogů. Budou se divit, že rozněmne uvažující, a dokonce dosti vzdělaní lidé provozovali vážně toto směšné zaměstnání. Zasmějí se, až uvidí ohromný foliant vyplněný předky jednoho šlechtice, jehož rod si nezaslouží zabírat v dějinách ani polovinu strany. /Pozn. aut. v kehliském vydání./

s velkými obročími, zakládané papězem a vázané trojím řeholním slibem. Některé z těchto zvláštních řádů byly velmi výbojně, jiné byly pod zámkou mravního úpadku zrušeny, ostatní trvají dál v plném lesku.

Řád německých rytířů měl kdysi svrchovanou moc, řád maltézkých rytířů ji má dosud a ještě dlouho ji bude mít.

V Evropě snad nebylo panovníka, který by byl nechtěl založit rytířský řád. Prostý rytířský titul, který angličtí králové udělují občanům, aniž je přijímají do nějakého řádu, je jakýmsi velmi vzdáleným napodobením starého rytířství; spojitost s ním si doopravdy uchoval jen obřad, při němž francouzští králové udělují rytířský titul každému benátskému vyslanci; a pasování na rytíře je jediným obřadem, který se zachoval při uvádění do této funkce. Právníci si sami dávali titul „rytíři práva“, jako by byli skuteční rytíři v brnění; to už samo o sobě ohlašovalo úpadek rytířstva. Student obhájejší disertaci se nazýval bakalář, což bylo totéž jako panoš, a doktoři práv užívali titulu rytíř; je to směšné, neboť *rytíř* byl muž, který v boji jezdil na koni — *rajtoval* — a to přece nemohlo sloušet právníkovi.

Toto všechno dává velmi pestrý obraz; sledujeme-li pozorně všechny evropské události od Karla Velikého, vlády, církev, války, hodnosti, finance, společnost, oblékání, vidíme neustálou proměnu.